

Tánczos Vilmos: *Gyöngyökkel gyökereztél*

Gyimesi és moldvai archaikus imádságok. Pro-Print Könyvkiadó. Csíkszereda 1995. 312 lap

Culian, Mircea Eliade tanítványa bizonyítja, hogy a reneszánszsal együtt egy teljes világkép szűnt meg. Egy olyan világkép, amelyet ma alaptalannak, tudománytalannak, illuzórikusnak minősítünk. Valójában e vádak egyike sem helytálló. Ha az emberi értelem alakulásának történetére gondolunk, akkor nyilvánvaló, hogy a racionalitás e folyamat – nem első, nem utolsó és sohasem kizárólagos – jellemzője. A világ létezésének oka és milyensége soha nem szűnik meg kihívásnak lenni az emberi értelem számára. S az értelem különböző, s hadd tegyük hozzá mérészen, egyenértékű válaszokat termel(t). Efelől már Malinowski is megerősít: a világértelmezés nem kánon, nem egy abszolút igazság felé halad. A világképek az emberi ész termékei, s nem számolják fel egymást, hanem egymással párhuzamosan, alternatív módon, olykor egymással keveredve léteznek. A világ – mondja Eliade – örök kaotikus állapotban van. A rendet az ember teremti – nem a világban, hanem a tudatában. A tudomány, a vallás, a mágia, a mitológia, sőt a művészet is egyazon entitás: a világ eltérő magyarázata. A mágia – mondja Culian – a középkori embert ugyanúgy homo universalisszá alakította, mint napjaink emberét az úrutazás, a planétát behalózó kommunikációs csatornák.

Hogy ez így van, hogy ez mennyire így van, arról döbbenetes erővel győz meg Tánczos Vilmos csángó archaikus imákat tartalmazó kötete.

A kötet több okból is lélegzetállító olvasmány.

A szakrális hagyományok gyűjtésének, értelmezésének nincs nagy múltja. S ennek oka nem e kultúra erodált vagy hiányos voltában keresendő, hanem egy tudományszemléleti elfogultságban. A folklórkutatás hosszú időn keresztül az intézményesített kultúrán kívül határolta be kutatási területét, s csupán néhány szövegtípus (mese, ballada, népdal, proverbium, találós), valamint a kalendáris szokások és az átmeneti rítusok képezték kutatási tárgyát. A hiedelem- és néphitkutatásban pedig Ipolyi Arnold *Magyar Mythológiája* (1854) óta egy megszakítatlan kutatási irány (Róheim Géza, Diószegi Vilmos, Pais Dezső) a vallásosságot megkerülve foglalkozott a magyar kultúra finnugor eredetű elemeinek feltárásával. Ez az erős behatároltság néhány éve-évtizede oldódott, s a népi vallásosság (kereszténység) iránti érdeklődés hirtelen megnőtt. Ily módon jelent meg s vált valóságos szenzációvá Erdélyi Zsuzsanna *Hegyei hágék, lőtől lépék...* című archaikus imagyűjteménye (1974, 1976, 1978), amely elindítójává, ösztönzőjévé vált a további imakutatásnak Tánczos jelen gyűjteménye gazdag adalék ehhez a munkához Szórványos előzmények után az első romániai magyar imakatalógus.

Habár Ráduly János néhány imát tartalmazó közlése jelezte az ima erdélyi előfordulását is, az eddig közzétett anyag zöme a magyar nyelvterület legkeletibb periferiájáról, csángó területről került ki. A csángó kultúra archaikus volta közismert. Az elszigeteltség miatt az évszázados hagyomány napjainkig megmaradt funkcionális kultúrának.

A földrajzi régió kulturális intézményei nem vállalták fel a magyar ajkú lakosság művelődési érdekeit, s ezért a csángók önellátásra rendezkedtek be. Kultúrájuk így módon a többségi lakossággal, a hatalommal, valamint az elődeikkel szembeni identifikáció eszközeként is működött. Tánczos több alkalommal is jelezte, hogy a moldvai csángók körében a rózsafüzér-társulatok, a „deákság”, a család a kultikus gyakorlat intézményei, a magyar nyelvű vallásosság átörökítői, ápolói voltak. Ezt tudván nem meglepő, hogy a ma is funkcionáló imatudás és -mondás középkori állapotokat konzervált.

A hivatalos vallásosság gyakorlatában a torzítások-torzulások elkerülése végett kötelező az állandó visszatérés az írott összöveghez, az archetipushoz. A népi vallásosság ezzel szemben apokrif – vagy orális, vagy kézírásos – archetipushoz viszonyul. Az oralitás egyaránt tulajdonítható az analfabetizmusnak, de a szómágiába vetett hitnek is. A szóbeliség változatképző tendenciáját mindenképpen visszafogja az a meggyőződés, hogy a rituális szöveg csak változatlan formában hat. Emiatt jelenik meg a másodiklagos írásbeliség a műfajon belül: a ritkán használt imát a rögzítés óvja meg a széteséstől, a torzulástól. Az egyik adatközlő motiválta ilyenképpen az ima írott voltát: „Ez azé van ide leírva, me ugye az uram örökké nem foglalkozik vele, s hogy ne felejtse el. Mikor akarja csinálni, akkor csak szépen veszi elő, s ott semmi se hiányzik belőle...” Ily módon a jelen szövegek ténylegesen évszázadokkal ezelőtti forrásokra vezethetők vissza. S még az érthetetlen szavaik is a hagyomány görcsös tiszteletben tartását jelzik. (Pl. Én lefekszem én ágyamba, / énszer [?] testi koporsómba: Ma aranyas péntek, / ugyanannak a napja, / a Krisztusé kényyánd esék [?], / azt mondja az öt méjséges sebjét, / kiből kiomlott a drága szent vére, / misént [?] szállott keresztfán, / hogy ezt a lélek teremtette / test [?], ki ezt elmondja minden pénteken, / úgy megüdvözüljön, / hogy én megüdvözöltem a magos keresztfánd, áment.)

Egészen más műfaj tehát az ima, mint a folklór egyéb, profán műfajai, amelyek állandóságukat hol csupán szerkezeti, hol csupán szövegklisék által őrzik. A készlet duzzasztására azonban itt is van lehetőség. A kinyilatkoztatott ima éppolyan hitelességgel bír, mint az évszázadok mélyéről származó. Az irodalomnak tudomása van arról, hogy a kárpátaljai magyarok vallásos gyakorlatában nagyobb a szerepe a kinyilatkoztatott szövegeknek. Az asszonyok füzetbe jegyzik az így szerzett imát, s ez nem terjed, hanem megmarad magántulajdonnak. Ilyen példát a jelen gyűjteményben is találunk. Íme az egyik közlés: „A háborúkor sokan vótak egy hejen. Nem tudott egy ember imádkozni, s kiment az erdőre. Egyedül ott imádkozott, s akkor elálmosodott s elaludt. Mikor elaludt, látta Jézust álmába, s mondta: »Megtanyitlak egy imádságra.« S mondta az ember: »Nem tudok írást, nem tudom megtanulni.« De mikor eccer elmondta Jézus, az ember utánna mondta, s meg es tanulta. Azt mondta, hogy így tanulta meg. Álmába. Engem ő tanyított.”

Ez a fajta vallásosság vallási önellátásként írható le. Az egyén belenevelődik, beavatódik abba a kipróbált, bevált szakrális tudásba, amely életének, cselekedeteinek, a transzcendenciával való kapcsolatának szabályozója lesz. A családnak a tudást átadó, a vallásos gyakorlatot szervező, irányító szerepére a kötet sokszor utal. „Édesapámtól. Mikor még lejánka vótam. S a gyermekeimet s az uramat es megtanyitottam” – mondja egyik 1945-ben született adatközlő. Egy másik, 1932-ben született: „Ezt én néném-től, öreg néném-től tanoltam. Hetvenesztendősz vót. Én vótam uljan huszonegy évesz.” Egy 1914-ben született: „Az öregek! Az én bunám. Édesanyámnak az édesanyja. Az! Azoktól tanoltam én! S osztá még vót egy öreg bábocska, harangozóné vót. S osztá egyikőtől es halltam egy kicsit, a másiktól es...” E példák bizonyítják, hogy az egyház mint intézmény által felkínált keretek, szolgáltatások nem elégit ki az egyének, a faluközösségek vallásos igényeit. Ez az önellátás részben az akkulturáció elleni védekezés egyik formája is (volt). „Még félek es olvasni, met úgy mondta vót nekem az esperes úr, hogy az vétek. Azi mondta, az vétek, babonaság, hogy mű úgy olvasunk. Mondom: »Né, esperes úr, a tehennek a tőgye megdagadott!« S vettem a törülközőt, a kést. s így olvastuk. Kilenyszer. S töpdöstük el. Sokszor az elnöknek, a fejnek elolvasom. Jó szegény, hogy jaj, fáj a fejem, orvos-ságot veszek, s úgy se áll meg. S felmenyek [...]” S mint-hogy a tudást személyes kapcsolatok közvetítik, a kultúra kiegyenlítődése nem következhet be. Ezért rendelkezik egy-egy személy olyan tőkével, amely környezete szemé-ben presztízshoz juttatja. Egy 1919-ben született felsőloki nő mondja: „Édesapámtól tanultam. S má rejám vannak kapva, nyáron jönnek, hogy csináljam. Me ha én ezt idefel megcsinálom, ciherek pataka fejibe eloszlik az üdö. [...] Hát sokan jönnek. Kivált, ha rendjik van, jönnek, s én elin-tem az üdöt...”

Talán fel lehetne szisszenni e vallásosság természetét látva. Lehetne, ám nem érdemes. A csángók kulturális gyakorlata is szemléletesen bizonyítja, hogy a tudat különböző formái (vallás, mágia, tudomány) közé húzott határok, a különböző tudatformákkal szembeni viszonyulások önkényesek. Jelen esetben a vallás (megszemélyesített transzcendencia) és a mágia (személytelen varázserő) szétválaszthatatlan egységet alkot. Az itt közzétett szövegek szövegviláguk, motívumkészletük alapján ténylegesen imának minősíthetők Funkciójuk azonban gyakran nem a kultuszban, hanem a mágikus gyakorlatban van, tehát ráolvasásként működnek. Ez nyilvánvaló még az olyan záradékok esetében is, mint

*aki tudja elmondja,
este lefektyibe,
reggel felköttyibe,
bizgon mondom bezárom poklokknak ajtóját,
megjelentem halálának óráját,
három nappal azelőtt, áment.*

Ezt a kettősséget a szövegtörzsek tipológiába szerkesztése is jelzi. A kötet első fele funkció szerinti tipológiázást követ (nagyidő ellen, betegség miatt, boszorkányok ellen), majd pedig átvált egy motívumok szerinti tipológi-

ába. Az ima tehát a kultuszon túl a történések, a környezet, az élet mágikus vezérlésére szolgál.

A kötet nagy érdeme, hogy az imák elsődleges kontextusát is jelzi: ezek az információk az imák szövegen kívüli (kontextuális) jelentését közlik. Innen derül ki, mikor, hol, hogyan, ki, miért használ(hat)ja/nem használ(hat)ja a szövegeket. Az ilyen leírások folklórkutatásunk legnagyobb hiányai. Ugyanis gyűjtőink egy évszázadon keresztül úgy rögzítettek és közöltek szövegeket, hogy használati szabályaikat elhallgatták, figyelmen kívül hagyták. Néhány esetben immár végérvényesen elveszítettük a kultúra működésébe való bepillantás lehetőségét. A jelen kötet kolofonjaiból tudjuk meg, milyen testhelyzetben, milyen paralingvisztikai sajátosságokkal (hangerő, szövegtagolás), milyen nemverbális kiegészítő kód kíséretében kell előadni a szöveget. Ezekből az adatokból megkísérélhető lenne egy szüzetett meditációs vagy mágikus technika elemeinek kimutatása is.

A kolofonok tartalmazzák azt a háttértudást, amely az ima használói számára a hatást garantálja. A már említett, múltból való eredeztetés mellett ugyanilyen szerepet töltenek be az ima hatásának látványos esetei. Hadd idézzünk néhány ilyen jellegű, a konkrétum logikáján alapuló igaztörténetet: „Egyszer a küsebbik fíjamval, a menyemvei s a lejányomval a patak fesső felibe dógoztunk, takartunk. Erős üdö jött, s én csendben végezni kezdtem az én beszédemet. De nem vette észre a fíjam addig, amíg utaján keresztet nem vettem.” „Bé vótunk az összel Komonyestre [Comănești], s ott egy gyermek ett egy almát, s úgy elbetegedett. De nagyon szép fiúgyermek vót, egy úriemberé. S ott hányni kezdett. Addig, láttam, ott ugrált. Ugye állottunk az állomásba. Mondom az édesanyjának, hogy dörzsölje meg a bokáját, hogy a vér induljon meg. S én megfogtam a kezit, egy kicsit dörzsöltem, s elfogtam a fejét, elmondtam az olvasást, s a gyermek megjött! Az úriasszony még a kezemet es megcsókolta! Ó nem tudta, hogy én mit mondok, de én így eltöpdöstem. Rományok vótak.” „Nekem elvágta a káucsukomat e bicsiklétának [kerékpárnak], s aszontam: »Drága Jóistenkém! Adj annak egy szemnot [jelt], meljik csíálta ezt a rosszat nekem!« S nem töt el három nap, s elvágta az ujját. »Elvágta a káucsukomot. na látod-e, elvágta az ujjodot!« »S há honnét tudod?« »Hát én imádkoztam, s az Isten megmondta.« »Nem való!« »Ha nem való, akkor vágja el az ejémet! De itt tiszta kell legyen! Tiszta kell legyen! Nem lehet, hogy elvegye másnak a dolgát, nem lehet semmi. Me ha elvettem valakitől, akkor nem valabil [érvényes]. De ha nem vettem el senkitől, akkor szigur [biztos] vagyok, hogy akármí. Ennekem ellopták két bicsiklétámot. S imádkozni fogtam, s megfogtam a tolvajt! Megfogtam! Egyszer csak szembejött velem, s ojant mondtam ki nekije, hogy esszetalált a beszédünk. Fără [anélkül], hogy tudjam én, hogy valami. [...] Imátkozzon! Igaz, hogy ha csinált valakinek valamit vaj valami, ha elloptott valamit vaj valami, akkor nem való. Met rosszat erőst hamar lehet csíálni. De így ha eccer imátkoztam, akkor az Isten vaj ad egy gondot, vaj jó valami, s kileli!”

Tánczos Vilmos mércét követ és mércét állít gyűjtésének közzétételekor. A szakirodalomban való tájékozottsága

révén érzékeli kutatási tárgyának problémáit. Tisztában van munkájának értelmével, az elvégzendő munka, a megválaszolendő kérdések összetettségével. Valóban érdemes hosszabban időzni intézmény és kultúra, a hivatalos nyelv, a köznyelv és az imádkozás nyelvének viszonyán, az életforma és vallásosság kapcsolatán. Akárcsak olyan műfajbiológiai kérdéseken, mint változatképződés, kontaminálódás, funkcióeltérítés, műfajkontextus. Valójában mindezen problémákat a szerző már jelen kötetében s egyéb publikációiban érinti.

Hogy indokolt volt-e az imaanyag földrajzi kritériumok szerinti tagolása, esetleg vitatható lenne. Hisz a

tipológia igazán akkor érvényes, alkalmazható, ha eltéréseket tud áthidalni. Az viszont egyértelműen biztos, hogy a kötetnek nyeresége a végére csatolt két esszé. A gyűjtőnapló bizonyítja, hogy az ima a kultúra intim szférájába tartozik, ezért megközelítése, nyilvánosság elé hozása feltételekhez kötött. Tanczos Vilmos távol jár izgága szakmabelijétől. A gyűjtés számára nem szakmai öncél. A kultúrát figyelve felfedezi, tiszteli annak hordozóját, s lelkét ráhangolja hallgatásaira, szomorúságaira, bizonyosságára.

Keszeg Vilmos